

ТАТЬЯНА ШАРОВА
г. Мелитополь

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО В СОВЕТСКОЙ ПАРАДИГМЕ: ПРАКТИКИ АДАПТАЦИИ, ЛОГИКА И АРГУМЕНТЫ КОНФОРМИЗМА

В статье пытаемся осмыслить специфику литературно-художественного творчества украинских писателей в советской парадигме 20-30-х годов XX века. Внимание концентрируем на практиках адаптации к политическому давлению, отдельно определяем логику и аргументы конформизма субъектов эстетического творчества в условиях формирования дискурса власти.

Ключевые слова: литературный процесс, соцреализм, идеология, дискурс власти, конформизм.

Стаття надійшла до редколегії 08.04.2018

УДК 821.161.

МАР'ЯНА ШТОГРИН
м. Івано-Франківськ
cjusmac@rambler.ru

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО УРБАЇСТИЧНОГО ДИСКУРСУ

У статті зроблено спробу проаналізувати процес зародження, становлення та розвитку урбаністичного дискурсу в українській літературі. Визначено передумови формування міської тематики в національній прозі та драматургії. Означено поняття «міський дискурс». Виявлено, що урбаністичні мотиви притаманні українській літературі впродовж усього періоду її розвитку. Встановлено, що урбаністичний дискурс веде свій початок ще з часів Київської Русі. А для сучасної національної урбаністичної літератури еталонним став роман Валеріана Підмогильного «Місто», який стартував як перший твір в українській літературі, де місто постає як проблема.

Ключові слова: міська тематика, урбаністичний дискурс, рецепція міста, хронотоп.

Як і тисячі років тому, місто є центром людської цивілізації. Сучасний урбаністичний простір репродукує нові сенси, значення та коди, відображаючи в них людину і час.

Початок ХХІ століття вирізняється «урбанізацією» літературного простору загалом. До проблеми становлення та утвердження «міського тексту», «міської літератури», «урбаністичної літератури» зверталися у своїх дослідженнях Віра Агеєва, Тамара Гундорова, Олексій Кискін, Соломія Павличко, Віра Фоменко та ін. У своїх дослідженнях Віра Фоменко наголошує на універсальності урбаністичної тематики в світовому літературному процесі, адже художній образ сучасника, його мрії та прагнення, процес становлення як особистості, подолання кризи самоідентифікації та вирішення нагальних проблем «відбувається в основному в контексті міста» [10, 129].

Метою статті є дослідження процесу становлення та розвитку «міської» тематики в

українському літературознавстві. Досягнення мети передбачає реалізацію ряду завдань:

- визначити передумови становлення урбаністичного дискурсу;
- висвітлити процес зародження та розвитку дискурсу міста в національній прозі та драматургії;
- означити поняття «міський дискурс» в українській літературі.

Гене́за міського дискурсу в українській літературі сягає часів Київської Русі [12]. Згодом «виникають легітимізувальні епоси окремих українських країв – Острожчини, Вишневецьчини тощо (...). Залежно від регіону написання того чи того твору «столицями» – центрами політичного й культурного розвитку – виступають то Остріг, то Львів, то Київ; пізніше, у другій половині ХVІІ ст., до цього переліку додалися нові центри Гетьманату – Бату́рин, Черкаси, Глухів» [9, 20]. У творах Симона Пекаліда, Себастьяна Кленовича, Мартіна Ґруневеґа посутньо сакралізуються

постаті князів та їхніх земель. Поетики Києво-Могилянської академії продовжують усталені традиції та міфологізують означені топоси: Київ-Троя, Київ-Рим, Київ-стольний Город, Київ – другий Єрусалим, виокремлюється також і ріка Дніпро-Бористен як символ могутнього краю («Дніпрові камени», «Похвала Дніпрові») [9, 21–22].

Піднесення та порівняння цих міст із небесним Градом – Єрусалимом – є традиційним для європейських літератур того часу. Адже незаперечним є вплив християнського вчення на формування образу міста як одночасного втілення добра та зла. У четвертій главі книги Буття [2] оповідається про синів Адама та Єви – Каїна і Авеля. Коли вони досягли зрілого віку, то принесли Богу жертву з праці рук своїх, але дар Каїна не був прийнятий. Він із задрощів убив брата, був проклятий Богом і став вигнанцем. Прийшовши у місцевість Ном, Каїн заклав перше в історії людства місто та назвав його на честь свого сина Єноха. Згодом нащадки розбудували місто, запровадили свій устрій і заклали основу різноманітних міських ремесел. Жак Ле Гофф, розглядаючи простір і час у середньовічній уяві, вказує на особливе значення пустелі та лісу. Дослідник виводить генезу культурних моделей середньовічного Заходу з тексту Біблії. Відтак пустеля в цьому контексті постає водночас «географічно-історичною та символічною реалією» [6, 68]. Учений акцентує на її амбівалентній природі, зокрема «зі сторони Каїна – цивілізація, особливо матеріальна в її чотирьох основних формах: міське життя самого Каїна, який побудував перше місто; пастуша цивілізація пустелі Явала, нащадка Єноха, сина Каїнового, який «був батьком тих, що живуть у шатрах і випасають худобу»; мистецтво у формі музики Ювала, брата Явала, який «був батьком усіх гусярів та дударів»; ремесла Тувал-Каїна, брата Ювалового та Явалового, який «кував з міді й заліза всяке знаряддя» (Бут. 4:17-22) [6, 68].

Знаковою і визначальною у становленні національного урбаністичного дискурсу є межа XIX–XX століть. Поетика модернізму сприяє формуванню неповторного образу українського міста. Міська тематика «вибухає» майже в усіх родах і жанрах літератури. Варто

пригадати творчість Лесі Українки (драматичні поеми «Блакитна троянда», «Бояриня», «У пущі»), Івана Франка («Борислав сміється», «Перехресні стежки», «Для домашнього вогнища»), Володимира Винниченка (романи «Чесність з собою», «Сонячна машина» та п'єси «Брехня», «Закон», «Пророк»), Михайла Козоріса «Голуба кров», Миколи Куліша («Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Отак загинув Гуска», «Зона»), Михайла Івченка (роман «Робітні сили»), Віктора Петрова-Домонтовича (романи «Без ґрунту», «Доктор Серафікус», повість «Дівчинка з Ведмедиком»), Олекси Слісаренка (роман «Чорний ангел»), Юрія Яновського (роман «Майстер корабля»), Миколи Хвильового («Повість про санаторійну зону»). Погоджуємося з міркуваннями Ярини Цимбал щодо тривалого і болісного процесу «щеплення урбанізму» в українській літературі, коли «... національний літературний організм відштовхував його як заразу, як чужорідне тіло, хворів і боровся, щоб, зрештою прийняти й змиритися. Попри двозначне ставлення до міської культури, попри одночасні любов і ненависть до неї, в українській літературі урбанізм, як і скрізь в Європі та світі означав модернізм» [13, 28].

Диференціація творів, що їх можна ідентифікувати як урбаністичну літературу, традиційно відбувалася на тематичному рівні. У літературознавчому аналізі зазвичай акцентували на соціально-побутовому конфлікті (антитези: село / місто, духовність / бездуховність, природність / штучність, бідність / багатство), ідеологічних і політико-економічних домінантах. Еталонним для національної урбаністичної літератури став роман Валеріана Підмогильного «Місто» (не варто випускати з уваги ще один його роман «Невеличка драма»), який стартував як перший твір в українській літературі, де місто постає як проблема.

Подальша творча рецепція теми міста відбувалася в означених напрямках, і лише на межі XX–XXI століть українська література сповна актуалізувала урбаністичні тексти. Вітчизняна рецепція міста поглибилась міфологічно-християнською моделлю, авторськими текстами-міфами (соціально-політичним, тоталітарним / посттоталітарним, космогонічним,

апокаліптичним / постапокаліптичним міфами), урбаністичною символікою. Пам'ять / спогад як образний контрапункт структурує урбаністичний сюжетний хронотоп у більшості сучасних міських текстів.

Освітньо-громадська організація «Культурний проект» зініціювала проведення курсу лекцій «Історія літератури в авторах і текстах», до викладу яких залучила найвпливовіших сучасних українських письменників, що творять живий мистецький дискурс. У рамках цього проекту Юрій Іздрик презентував тему «Сергій Жадан: постколоніальна урбаністика». Під час Книжкового Арсеналу-2016 відбулася дискусія в книгарні «Є» – «Інтимна урбаністика. Місто в найновішій українській художній літературі» за участю Ірен Роздобудько, Жанни Слоньовської та Тетяни Трофименко.

Така активна діяльність, скерована на досягнення урбаністичного простору та світоглядної парадигми його мешканців, вказує на раціональність твердження Станіслава Гурина, що «для міста характерні семантичне навантаження, смислове згущення, емоційна напруга, раціональна впорядкованість. Місто реалізує ідею організації простору перебування людини, включаючи різні форми тілесності: саму людину і внутрішню тілесність (житло, комунікації). Місто провокує людину на вчинки, генерує події, незворотні, і тому й доленосні [5].

Сучасний науковець Віра Фоменко в фундаментальній монографії «Місто і література: українська візія» вказує на кардинальні зміни, що відбуваються в процесі соціально-суспільного розвитку. Дослідниця наголошує на зміні стратифікаційних прерогатив, коли «Вічне Село» поступається «Вічному Місту» [10, 305].

Літературознавець Тамара Гундорова, аналізуючи художні процеси в сучасній українській літературі, вказує на прикметні ознаки національного постмодернізму, як-от: політичність та емоційність / чуттєвість. Науковець виокремлює такі його різновиди: «гротескний (Володимир Діброва, Лесь Подерв'янський, Богдан Жолдак), карнавальний («Бу-Ба-Бу»), феміністичний (Оксана Забужко), апокаліптичний (Юрій Іздрик, Лесь Подерв'янський, Тарас Прохасько), попкультур-

ний (Сергій Жадан), популярний (Юрій Винничук)» [4, 198]. Також дослідниця наголошує на «регіоналізмі» українського постмодернізму 90-х років ХХ ст., виділяє «львівсько-івано-франківську школу» та «києво-житомирську» «як його найяскравіші прояви». До останньої вона зараховує й Володимира Даниленка. Це дає нам підстави твердити про виразну урбаністичну генезу національного постмодернізму.

Анна Біла в монографії «Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки» визначає певні моделі міського простору: «Урбаністичний світ, як наслідок технологічних потенцій людини, на межі ХІХ–ХХ століть стає наріжним об'єктом художнього зацікавлення, трансформуючись у вербальному і образотворчому мистецтві через дві «новоміфологічні» структури – умовно означимо їх як «регресивну» і «прогресивну». Регресивна полягає у сприйнятті міста і технізації як гуманістичного занепаду (наприклад, есхатологічний мотив у ліриці символістів), прогресивна інтерпретує ці факти нового часу як вивільнення деміургійно-креативних можливостей людини (мотив робітника в лабораторії Природи у футуризмі. Природа, що постає об'єктом в пейзажній ліриці, заміщується зображенням міської «флори і фауни», і в такий спосіб місто виступає категорією Природи, натурального – але в системі цінностей нової людини» [3, 106–107]. На нашу думку, тут ідеться про природність міського способу життя, його органічність. У романах сучасних авторів місто постає як цілісний організм, який живе та дихає разом зі своїми мешканцями. Водночас на сторінках романів можна відстежити авторську мандрівку урбаністичними хронотопами – і не лише в процесі пригадування знайомих вулиць, площ та кав'ярень, але й творення міського міфу.

Поняття «міський дискурс» розглядаємо як наслідок взаємодії «міського тексту», що постає як «текст у тексті» (цілісна семіотика міського тексту). Термін «дискурс» – «одне з найскладніших понять структурально-семіотичних досліджень літератури, яке найважче піддається чіткій дефініції» [1, 790]. Така кількість визначень у гуманітарній сфері значно ускладнює дослідницьке завдання. У

«Літературознавчому словнику-довіднику» (за редакцією Романа Гром'яка) дискурс визначено як «сукупність висловлювань, що стосуються певної проблематики, розглядаються у взаємних зв'язках з цією проблематикою, а також у взаємних зв'язках між собою. Одиницями дискурсу є конкретні висловлювання, які функціонують у реальних історичних, суспільних і культурних умовах, а у своєму змісті та структурі відбивають часовий аспект, інтеракції між партнерами, що витворюють даний тип дискурсу, а також простір, у якому він відбувається, значення, які він творить, використовує, репродукує або перетворює» [8, 201]. «Літературознавча енциклопедія» (за редакцією Юрія Коваліва) визначає дискурс як мовленнєву одиницю, що «уявляється як семіотичний процес різних дискурсивних практик зі специфічними способами організації усного та писемного мовлення... Тому дискурс інколи асоціюється як із загальним стилем (бароко чи модернізм), так і з ідіостилем» [7, 282]. Тож спираючись на зазначені положення, визначаємо міський дискурс як явище, притаманне постмодернізму, і як низку висловлювань, пов'язану урбаністичною тематикою (міський текст; текст міста; міський хронотоп; міський міф) та онтологічними проблемами буття.

Використовуючи виражальні засоби модернізму та постмодернізму, урбаністична література націлена на сугестію раціонального та емоційного первнів людського світосприйняття, відтак можемо твердити про її надзвичайну інтелектуальну та чуттєву наповненість. Письменники пропонують власний «історизм зображення», котрому притаманні іронія, довільне часопросторове конструювання, гротеск та міфологізація. Сучасна рецепція міста як тексту – це певним чином свідомо інтелектуальна провокація, що спонукає до актуалізації знань з історії, літератури, культури, мистецтва, архітектури, релігієзнавства.

Традиційно місто в українській літературі тривалий час постає як ворожий національній ментальності часопростір. У художніх текстах зазвичай це лише тло, на якому розгортаються головні події. Урбаністичні мотиви притаманні українській літературі впродовж усього періоду її розвитку. Проте найяскравіше тему міста, способу життя та світоглядних парадигм, а відтак і особливостей міського хронотопу репрезентовано в національній літературі на межі ХХ–ХХІ століть. Це зумовлено процесами глобалізації та урбанізації у світовій спільноті загалом, що потребували художнього осмислення.

Список використаних джерел

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. Марії Зубрицької. – 2-е вид., доп. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.
2. Біблія. Святе письмо Старого та Нового завіту. – К. : БМВ, 1991. – 1528 с.
3. Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки монографія. – вид. друге, доп. і перероб. / А. Біла. – К. : Смолоскип, 2006. – 464 с.
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека : Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
5. Гурін С. П. Образ города в культуре: метафизические и мистические аспекты [Электронный ресурс] / С. П. Гурін. – Режим доступа: <http://www.topos.ru/article/6747>.
6. Ле Гофф Жак. Середньовічна уява / Жак Ле Гофф / [пер. з фр. Я. Кравець]. – Львів : Літопис, 2007. – 350 с.
7. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т.1. – 608 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / [редкол. : Р. Т. Гром'як та ін.]. – К. : Академія, 1997. – 748 с.
9. Трофимук М. Провідні мотиви та ідеї латиномовної літератури XVI-XVIII ст. / М. Трофимук // Слово і час. – 2014. – № 7. – С. 18-25.
10. Фоменко В. Г. Місто і література : українська візія / Віра Григорівна Фоменко. – Луганськ : Знання, 2007. – 312 с.
11. Фоменко В. Г. Місто-фантом у романі Сергія Жадана «Ворошиловград» / В. Г. Фоменко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 3 (214). – С. 98-102.
12. Фоменко В. Г. Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика : автореф. дис. д-ра філол. наук : 10.01.01. «Українська література» / В. Г. Фоменко. – К., 2008. – 40 с.
13. Цимбал Я. Привиди урбанізму / Ярина Цимбал // Критика. – 2007. – Ч. 4 (114). – С. 27-29.

References

1. Antologhiiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st. / za red. Marii Zubrytskoi. – 2-e vyd., dop. – Lviv : Litopys, 2001. – 832 s.
2. Bibliia. Sviate pysmo Staroho ta Novoho zavitu. – K. : BMV, 1991. – 1528 s.

3. Bila A. Ukrainskyi literaturnyi avanhard: poshuky, stylovi napriamky monohrafiia. – vyd. druhe, dop. i pererob. / A. Bila. – K. : Smoloskyp, 2006. – 464 s.
4. Hundorova T. Pisliachornobyiska biblioteka : Ukrainskyi literaturnyi postmodern / T. Hundorova. – K. : Krytyka, 2005. – 263 s.
5. Huryn S. P. Obraz horoda v kulture: metafizicheskie i misticheskie aspekty [elektronyi resurs] / S. P. Huryn. – Rezhym dostupa: <http://www.topos.ru/article/6747>.
6. Le Hoff Zhak. Serednovichna uiava / Zhak Le Hoff / [per. z fr. Ya. Kravets]. – Lviv: Litopys, 2007. – 350 s.
7. Literaturoznachcha entsyklopediia: uy 2 t. / Yu. I. Kovaliv. – K. : Akademiia, 2007. – T.1. – 608 s.
8. Literaturoznachchyi slovnyk-dovidnyk / [redkol. : R. T. Hromiak ta in.]. – K. : Akademiia, 1997. – 748 s.
9. Trofymuk M. Providni motyvy ta idej latynomovnoi literatury XVI-XVIII st. / M. Trofymuk // Slovo i chas. – 2014. – № 7. – S. 18–25.
10. Fomenko V. H. Misto i literatura : ukrainska viziia / Vira Hryhorivna Fomenko. – Luhansk : Znannia, 2007. – 312 s.
11. Fomenko V. H. Misto-fantom u romani Serhiia Zhadana "Voroshylivhrad" / V. H. Fomenko // Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. – 2011. – № 3 (214). – S. 98–102.
12. Fomenko V. H. Ukrainska urbanistychna proza XX stolittia: evoliutsiia, problematyka, poetyka : avtoref. dys. d-ra filol. nauk : 10.01.01. «Ukrainska literatura» / V. H. Fomenko. – K., 2008. – 40 s.
13. Tsybal Ya. Pryvydy urbanizmu / Yaryna Tsybal // Krytyka. – 2007. – Ch. 4 (114). – S. 27–29.

MARIANA SHTOHRYN

Ivano-Frankivsk

FORMATION OF THE UKRAINIAN MODERN DISCOURSE

The article attempts to analyze the process of origin, formation and development of urban discourse in Ukrainian literature. The preconditions for the formation of urban themes in national prose and dramaturgy are determined. The notion of "urban discourse" is indicated. It is revealed that urbanistic motives are inherent in Ukrainian literature throughout the period of its development. It has been established that urban discourse has its origins since the times of Kievan Rus. And for contemporary national urban literature, Valerian Pidmohylnyi's novel "Misto (The city)", which started as the first work in Ukrainian literature, where the city appears as a problem, became the reference.

Key words: urban themes, urban discourse, city reception, chronotope.

МАР'ЯНА ШТОГРИН

г. Ивано-Франковск

ФОРМИРОВАНИЕ УКРАИНСКОГО УРБАНИСТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

В статье сделана попытка проанализировать процесс зарождения, становления и развития урбанистического дискурса в украинской литературе. Определены предпосылки формирования городской тематики в национальной прозе и драматургии. Обозначено понятие «городской дискурс». Выявлено, что урбанистические мотивы присущи украинской литературе на протяжении всего периода ее развития. Установлено, что урбанистический дискурс ведет свое начало еще со времен Киевской Руси. А для современной национальной урбанистической литературы эталонным стал роман Валериана Подмогильного «Город», который стартовал как первое произведение в украинской литературе, где город предстает как проблема.

Ключевые слова: городская тематика, урбанистический дискурс, рецепция города, хронотоп.

Стаття надійшла до редколегії 05.04.2018